

FELSEFE DÜNYASI

2024 YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 79

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Sema Önal (Kırıkkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aynur Tunç (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Arş. Gör. Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Dış (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Boğaziçi Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Hatice İpek Keskin (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 300,00 TL | **Basım Tarihi :** Temmuz 2024, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Tasarım / Design: Turku Ajans

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hanım, İstanbul Çarşısı, İstanbul Cd. No:48 D:48,

06070 Altındağ/Ankara

Tel: (0312) 341 36 67 | **Sertifika No:** 47865

YAPAY EĞİLİMLER VE EĞİLİMSEL BAĞDAŞIRCIK ÜZERİNE BİR DENEME

AN ESSAY ON ARTIFICIAL DISPOSITIONS AND DISPOSITIONAL COMPATIBILISM

Atilla AKALIN

Öğr. Gör. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı,
ORCID: 0000-0002-8385-5287, e-mail: aakalin@gelisim.edu.tr

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 79, 2024, ss. 165-187.

Geliş Tarihi: 21.01.2024 | Kabul Tarihi: 30.05.2024

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1423291

Araştırma Makalesi

Öz

Teknolojik ilerlemelerin günümüzdeki hızlı seyri, insanın kendi tasarımı olan eserlerle ilişkisini derinlemesine anlamak adına önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. İnsanlar tarafından tasarlanan eserler, kullanıcıları üzerinde çeşitli zihinsel ve fiziksel etkilere sahip olabilir. İnsanın eserle etkileşimi, pasif bir rolde değil; aksine insanın içsel eğilimlerini ortaya çıkararak onu yeni yaratımlara açık hale getiren bir potansiyel sergilemektedir. Bu makalede teknolojinin insan yaşamına etkisi, çağdaş felsefeci Kadri Vihvelin'in eğilimsel bağdaşırcılık perspektifi üzerinden incelenecek ve özelliklerin eğilimlere bağlı olduğu bir metafizik sistemin savunusu yapılacaktır. Bu bağlamda, ortaya çıkan eğilimsel bağdaşırcılık olgusu, bağdaşırcılık ve özgürlük kavramlarını teknoloji bağlamında değerlendirmek için yeni felsefi düşüncelerin gelişmesine kapı aralamaktadır. Dolayısıyla, teknolojik aygıtların insan yaşamını şekillendirmesine rağmen, insan-eser etkileşimi sonucunda beklenmeyen ve yeni güçlerin ortaya çıkabileceği vurgulanmaktadır. Makalede, eğilimsel bağdaşırcılık fikri özellikle metin tabanlı yapay zekâ uygulamalarıyla insan etkileşimini ele alarak incelenecektir. Yapay zekânın insanların düşünce örüntüleriyle ortak çalışabilmesi eğilimsel bağdaşırcılığın gözlemlenebilmesi için anlamlı bir örnektir. Sonuç olarak makalenin amacı, insan-eser ilişkisine eğilimsel bir perspektifle yaklaşarak, teknolojinin insan özgürlüğü üzerindeki etkilerini ele almaktır. Ayrıca eğilimsel bağdaşırcılık perspektifi üzerinden teknolojik eserlerin insan özgürlüğüne olumlu bir katkı sağlayabileceği iddiasını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğilimler, Bağdaşırcılık, Metafizik, Özgür İrade, Yapay Zekâ.

Abstract

The rapid pace of technological advancements offers an essential field of research for a deeper understanding of man's relationship with artifacts of her design. These artifacts designed by humans can have various mental and physical effects on their users. The human interaction with the artifact is not passive; on the contrary, it exhibits a potential that reveals the inner dispositions of human beings and makes them open to new creations. In this article, we will examine the impact of technology on human life through the dispositional compatibilism perspective of the contemporary philosopher Kadri Vihvelin, arguing for a system of metaphysics in which ontology of properties depend on dispositions. In this context, the emerging phenomenon of dispositional compatibilism opens the door to developing new philosophical ideas for evaluating the concepts of compatibilism and freedom in the context of technology. Thus, it is emphasized that although technological devices shape human life, new and unforeseen powers may emerge due to human-artifact interaction. This article will examine the idea of dispositional compatibilism by specifically considering human interaction with text-based AI applications. The ability of AI to collaborate with human thought patterns is a meaningful example of the observation of dispositional compatibilism. In conclusion, the article aims to address the effects of technology on human freedom by approaching the human-artifact relationship from a dispositional perspective. It also aims to defend the claim that technological artifacts can positively contribute to human freedom from the perspective of dispositional compatibilism.

Keywords: Dispositions, Compatibilism, Metaphysics, Free Will, Artificial Intelligence.

Giriş

Günümüzde, teknolojik ilerlemelerin hız kazanmasıyla birlikte, insanın kendi tasarımı olan eserlerle (*artifacts*) kurduğu ilişki, felsefe için daha önemli bir konu haline gelmiştir. Eserler, teknolojik etkileşim ve insan tasarımıyla biçimlenerek, kullanıcıları üzerinde farklı zihinsel ve fiziksel etkiler yaratmaktadır. Teknoloji bu bakımdan çoğunlukla insan hayatını kolaylaştıran bir araç olarak görülebilir, ancak bazı felsefi perspektiflere göre teknolojik eserlerin varlığı insan özgürlüğünü kısıtlayan bir etken olarak da algılanabilmektedir. İnsanın eserle etkileşimi, bu tür görüşlere rağmen insana sadece edilgen bir rol biçmez. Bu etkileşim aynı zamanda insanın içsel eğilimlerini ve yaratıcılığını ortaya çıkararak yeni şeyler üretme potansiyeli taşır. Yani teknolojinin varlığı, insan hayatını şekillendiren determinist bir öge olarak görülebilmeye karşın insanın eserle etkileşimi sonucu beklenmedik ve öngörülemeyen birçok yenilik ortaya çıkabilir. Bu durum, tam anlamıyla eğilimsel bir bağdaşırcılık olgusunu beraberinde getirir. Bağdaşırcılık ve özgürlük kavramlarının teknoloji üzerinden değerlendirilmesi, yeni felsefi düşünceler için önemli bir zemin sunmaktadır.

Bu makalede, teknolojinin insan yaşamına olan etkisi ve bu etkinin Kadri Vihvelin tarafından ortaya atılan eğilimsel bağdaşırcılık (*dispositional compatibilism*) fikri bağlamında nasıl değerlendirilebileceği üzerine odaklanılacaktır (Vihvelin, 2016). Bunu yapmak için ontolojik olarak özelliklerin eğilimlere bağlı olduğu bir metafizik sisteminin daha anlamlı ve kullanışlı olabileceği savunulacaktır. Dolayısıyla makaledeki temel iddia, insan yaşamını şekillendirdiği düşünülen teknolojik aygıtların temelde insan-eser etkileşimi sonucunda yeni nedensel güçleri açığa çıkardığıdır. Dolayısıyla insan eylemi, bu etkileşim çerçevesinde halen özgürdür.

İnsan-eser ilişkisini düşünürken teorik olarak gereksinim duyulan iki temel görüş ortaya konacaktır. Bunlardan birincisi özellikler tartışması içerisinde yer alan eğilimselcilik (*dispositionalism*) görüşüdür. İkincisi ise özgür irade tartışmaları için ortaya konan bağdaşırcılık (*compatibilism*) görüşüdür. Makalede bu iki görüşün felsefi temellerine göz atılacak ve insan-teknoloji ilişkisini bu iki kavram çerçevesinde yeniden değerlendirilecektir. Eserler başka zihinlere bağlı olan üretimler oldukları için kullanıcıların bazı eylemlerine verili, determinist bir çeşit sınır getirirler. Bu yüzden teknolojik eserlerin eğilimsel ihtimal kümesinin hepsi aslında öngörülebilirdir. Fakat bir kullanıcı olarak insan, eserle etkileşime geçtiğinde ortaya çıkabilecek olan yeni ve görece daha az tahmin edilebilir olan bir olay zinciri de mevcut olabilir. Bu da özgür irade felsefesi için bir çeşit bağdaşırcılığa gönderme

yapmaktadır. Bu yüzden eserlerin ontolojik konumunu insan ile ilişkili bir biçimde düşünürken Vihvelin tarafından ortaya atılmış olan eğilimsel bağdaşırcılık fikri temel iddia için kullanışlı bir zemin ortaya koyacaktır.

Metin tabanlı yapay zekâ uygulamaları ve bu uygulamaların kullanıcısı olan insanların etkileşimi insan ve teknolojik eser ilişkisini gözlemlemek üzere son derece iyi bir örnektir. Yapay zekânın insanın sorularına yanıt verdiği veya o soruların uyumlu ya da uyumsuz sorular olduğuna dair çıkarımlar yaptığı bir senaryo, eğilimsel bağdaşırcılığın gündelik hayatta gözlemlenebilmesi için gayet uygun bir örnektir. Burada yapay zekânın taradığı büyük veri seti, tarihsel bağlamda tamamen insanlar tarafından üretilmiştir. Bu yüzden bu alan, insan-eser ilişkisi üzerinde determinist bir arka plan yaratır. Fakat kullanıcı olan insanın makineye soru sorarken kullandığı düşünce örüntüleri kendisine aittir. Makine de kullanıcının bu düşünce örüntüleri üzerinden giderek, belirlenimci olan bir veri seti üzerinden bu düşünce örüntülerinin gidişatını etkilemektedir ve onu değiştirmektedir. Dolayısıyla, insanın doğal bir eğilimi olarak kabul edilen düşünce gücü ile yapay zekânın veri doğrulama özelliği olarak nitelendirilebilecek yapay eğilimi birbiriyle etkileşim halinde beklenmedik bir sonuç yaratmaktadır. Bu da eğilimsel bir bağdaşırcılık fikrinin vücut bulmuş bir hali olarak yorumlanacak ve makale boyunca bir düşünce deneyi olarak ele alınacaktır.

Birinci bölümde, özellikler tartışmasındaki yorumlar ve genel perspektifler incelenecektir. Özellikleri (*properties*) yorumlarken çağdaş metafiziğin üstünde durduğu eğilimselcilik ve kategorikçilik (*categoricism*) adlı iki pozisyona göz atılarak, özellikler ve eğilimler tartışmasındaki perspektifler ele alınacaktır. İkinci bölümde ise insanlara ait olarak düşünülen doğal eğilimlerle, tasarımcısı insan olan eserlerin yapay eğilimleri arasındaki farkları ve benzerlikleri tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, teknolojik eserlerin insan özgürlüğüne negatif etkilerini ele alarak sorunsallaştıran görüşler yani teknofobik yaklaşımlar incelenecektir. Son bölümde ise eğilimselci bir pozisyon üzerinden insan-eser ilişkisi göz önüne alındığında, teknolojik eserlerin insan özgürlüğü üzerindeki etkisinin pozitif bir şekilde yorumlanabileceği eğilimsel bağdaşırcık fikrinin teknolojik bir yorumu ortaya konacaktır.

Özellikler ve Eğilimler Tartışmasında Perspektifler

Eğilimleri (*dispositions*) çağdaş metafiziğin temel kavram çantası içerisinde önemli bir noktaya koymak mümkündür. Eğilimler, maddi evren üzerindeki objelerde bulunan belirli özelliklerin, belirli durumlar karşısında görünür hale geldikleri halleri kapsamak için kullanılan bir terim olarak düşünülebilir. Bu konuda sıkça kullanılan bir örneğe başvurursak, tuzun çözünebilir

olma özelliğinin üzerinden aynı zamanda tuzun çözülmeye eğilimli olduğunu iddia edebiliriz. Eğer tuz suyla karıştırıldığında bu özellik ortaya çıkıyorsa ve tuz suyun içerisinde çözünüyorsa, o zaman bu özelliğın tuzun sahip olduğu bir özellik olduğunu iddia etmemiz mümkün hale gelir ve tuzun çözünme eğilimine sahip olması üzerinden bu eğilimin açığa çıktığını (*manifestation*) artık söyleyebilir hale geliriz (Armstrong, 2010: 49). Tuzun suyun içerisinde çözünemediğı hallerde ise tuzun çözünme eğiliminin belirli hallerde kendi karşı-olguasal durumunu da içerdiğini hesaba katmamız gerekir (Austin, 2015). Örneğın, yeterince iyi karıştırılmadığı için su bardağının altında tortu olarak kalan tuz tanelerinin, beklenen çözünebilme eğilimini açığa çıkaramadığı durumlar da yine bu karşı-olguallığı çağrıştıran hallere örnek verilebilir (Martin, 1994; Lewis, 1997).

Bu bağlamda eğilimler söz konusu olduğunda, çağdaş metafizikteki özellikler, olaylar, olgular ve durum kavramlarının hepsini kapsayan geniş bileşenli bir düşünme alanına gönderme yapmış oluruz. Çünkü eğilimler meselesi, beraberinde eğilimleri görünür hale getirecek bir olaya, bu olayla meydana gelen belirli durumlara ve açığa çıkan belirli özelliklere bağlıdır. Bu bakımdan eğilimler, metafiziğın birçok konusunun kesişimsel olarak ele alınmasını gerektirir.

Eğilim kavramı temele alındığında aklımıza gelmesi doğal olan bir diğer kavram ise güç (ya da nedensel güç) kavramıdır (*powers/ causal powers*). Bu kavram ise özelliğı açığa çıkaran olayı veya eğilimin açığa çıkmasıyla ortaya çıkan gücü ima eder (Molnar, 2003). Yukarıda Armstrong tarafından verilen örneğe geri dönersek burada tuzun çözünebilme özelliğini açığa çıkartan asli gücün suda bulunan ve tuzu çözebilen bir nedensel güç olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde tuzda içkin olarak bulunan bir suda çözünebilme gücü de mevcut olabilir. Bu eğilim ve güç ilişkisi objeye içkin bir biçimde de gerçekleşiyor olabilir. Dolayısıyla, suyun bileşenleri içerisinde bulunan bu çözücü özellik, bir bakıma tuzdaki çözünebilirlik özelliğı, bu olayı açığa çıkartan gücün kendisi de olabilir.

Felsefi bakımdan tüm özelliklerin bu şekilde eğilimsel olduğuna dair bir perspektif mevcuttur. Buna göre, tüm özellikler açığa çıkma tarzlarına bağlı olmak kaydıyla aslında eğilimseldir. Dolayısıyla, özelliklerin hepsini eğilimler olarak düşünebileceğımızden dolayı özellikler için ayrı bir ontolojik alana başvurmamız zorunlu değildir. Özelliklerin hepsini eğilimler üzerinden yorumlayan ve özelliklerin, eğilimlerden ve güçlerden bağımsız bir ontolojisi bulunmadığını ima eden bu bakış açısına kısaca “eğilimselcilik” adı

verilir. Bu bakış açısı için “eğilimler, açığa çıktıkları durumlardan bağımsız olarak bizatihi var olurlar.” (Mumford, 1998).

Eğilimlerin bizzat özellikler alanının tamamını kapladığını söylemek bir bakıma eğilimleri açığa çıkartan güçlerin de nedensel görevleri bakımından eğilimlere dahil edilebileceğini ima eden bir görüştür. Bu açıdan bakıldığında eğilimleri görünür hale getirebilecek nedensel belirleyicilerin ya da nedensel güçlerin ontolojik konumu tartışılmaz ve bu güçlerin hepsi uzay-zamansal (*spatiotemporal*) bir konuma sahip olan gerçek etkenler olarak ele alınabilir. Dolayısıyla her tekil özellik bir çeşit eğilim olarak görülebilir ve bu özellikler açığa çıktıktan sonra görünür hale gelen nedensel güçler de aynı ontolojik alanda mevcut olabilir. Bu yüzden özelliklerin açığa çıkışlarına müdahale eden temel ve bağlayıcı bir doğa kanunu mevcuttur. Özellikler ya da direkt olarak eğilimler belli uyarılarla (*stimulus*) karşılaştıklarından, belirli şekillerde açığa çıkma beklentisi oluştururlar. Eğilimselci görüşteki bu nedensel bağlayıcılık, özellikler tartışmasındaki diğer görüş olan kategorikçiliğin teorik olarak rahatsız olduğu asli noktadır.

Eğilimselciliğin karşısındaki diğer metafizik görüş ise kısaca kategorikçilik olarak adlandırılmaktadır. Bu görüş için özelliklerin her zaman onları görünür hale getiren bir nedensel güce bağlı olan eğilimler olarak ele alınma zorunluluğu yoktur. Yani eğilimleri mutlak suretle başka bir obje ya da uyarılarla (ya da nedensel güçle) ilişki olarak düşünmek zorunlu değildir. Eğilimi açığa çıkaran güç, objeye içkin bir özellik olarak ele alınır ve genellikle dışarıdan elde edilen bir uyarılarla ortaya çıkan bir içkin özellik şeklinde yorumlanmaz. Dolayısıyla, özellikleri oldukları hale getiren belirli bir doğa kanunu, her eğilim için geçerli olmak zorunda değildir. Bu yüzden de özellikler, eğilimlerden ayrı bir ontolojik alan olarak ele alınmalıdır (Choi, 2009: 568).

Kategorikçilik, bir özelliğin doğasının oynadığı mutad (*nomic*) rol tarafından tüketilmediği görüşüdür. Kategorikçiler, daha önce bahsedildiği şekilde özellikleri belirli durumlarda açığa çıkan eğilimler olarak ele almadıkları için eğilimselcilerin yaptığı gibi düzenlilik (*regularity*) içeren doğa olaylarını salt nedensel ilişkiler olarak görmek yerine farklı nesnel arasındaki zorunlu bağlantılar olarak yorumlamayı daha mantıklı bulurlar (Tugby, 2014: 1147).

Kategorikçilik için özellikleri sadece eğilimler ve güçlerin ilişkileri üzerinden oluşan mutad nedensel durumlarla sınırlamak yerine daha kapsayıcı ve daha tümel ve birden çok kez açığa çıkan durumlar olarak ele almak daha doğru bir yaklaşımdır. Öyle ki, Hume’un doğal dünya çerçevesinde evrensel bağlamda tekrar eden mutad durumların bir kesinlik olarak ele alınamayacağı ve bunların geleceğe yönelik yalnızca bir tahmin olarak yorumlanabile-

ceği eleştirisi burada aklımıza gelebilir. Bu Humecu eleştiri, bütün özelliklerin belirli uyaranlarla belirli güçleri açığa çıkardığı eğilimselci bir dünya versiyonuna daha uygundur (Handfield, 2008). Bu yüzden kategorikçi yaklaşım buna benzer bir eleştiriyi eğilimselciliğe aynı şekilde yöneltilmektedir. Çünkü özellikler, kategorikçiler için belirli özel uyaranlarla karşılaştığında belirli bir durumu açığa çıkaran eğilimler olarak görülmek yerine gerçek, bağımsız ve ilişkisel olmayan ve kesin özellikler olarak yorumlanırlar. Bu tip bir yorum Humecu yaklaşımla pek uyuşmaz ve böylece eğilimler ve nedensel güçler birbirleriyle ilişkisel düşünölmek zorunda kalmaz.

Böylece kategorikçilik için her eğilimin bizzat bir özellik olduğu savunulur ve bu eğilimi görünür hale getiren bir nedensel güce sahip olduğu görüşü reddedilir. Bunun yerine özellikler, eğilimlerden bağımsız bir kategorik alan olarak ele alınır. Dolayısıyla özellikler, sadece eğilimlere indirgenmek yerine kategorik temel doğal özellikler olarak yorumlanır ve özellikleri görünür hale getiren nedensel güçler bir düzenlilik ilkesine başvurmadan da ele alınabilir (Bird, 2007).

Kategorikçi perspektif her zaman nedensel güçleri ontolojik olarak reddetmek zorunda değildir. Dolayısıyla, belirli nedensel güçlerle açığa çıkan belirli eğilimsel özellikler de farklı bir ontolojik pozisyonda mevcut olabilirler. Bu bağlamda örneğin tuzun çözünebilme özelliği açığa çıktığında bu, suyun sahip olduğu bir eğilim üzerinden de ortaya çıkıyor olabilir. Buna karşın örneğin, “Tuzun suda çözünme özelliği vardır” gibi bir ifadenin doğru yapıcısı (*truthmaker*) her zaman ilgili nesnenin gerçek veya kategorik özelliklerinde aranmalıdır (Armstrong, 1983: 8). Buradan hareketle eğilimselciler için özellikler eğilimlere indirgendiğinden, eğilimsel özellikler kategorik özellikler olarak ele alınamazlar. Bunun yerine eğilimler, kategorik özelliklerden bağımsız ve daha çok ilişkisel (*relational*) olarak açığa çıkan karakterdeki durumları kapsarlar (Handfield, 2008: 118). Bunun aksine kategorikçiler için eğilimi mümkün kılan unsurlar kategorik ve gerçek temel özellikler olarak ele alınır veya bu tip özellikler olarak kabul edilir.

Eserlerin Ontolojisi

Eğilimselcilik ve kategorikçilik tartışmasının tarihsel çerçevesi içerisinde felsefi perspektiflerin özellikler ve eğilimler arasındaki ilişkiye nasıl yaklaşıtlarına dair fikir edindikten sonra eğilimlerin ontolojinin temeli olup olmadığı ve yapay eğilimlerin (*artificial dispositions*) böyle bir durumda nasıl konumlandırılacağı üzerine yoğunlaşabiliriz.

Teknolojik aygıtların özelliklerini de kapsayabilen yapay eğilimler alanı da insan üretimi olarak adlandırılabilir. Bunun tam karşısına ise doğadaki yalın halinin içerdiği şekliyle tuzun ya da şekerin sahip olduğu çözünme eğilimi üzerinden örnek verilebilecek doğal eğilimleri koyabiliriz.

Yapay objeler ya da eserler olarak karşılanan varlıkları temel olarak sınırlılıkları ve işlevleri, yaratıcı bir insan tarafından oluşturulmuş olan cansız objeler olarak tanımlayabiliriz. Thomasson'a göre, eserlerin doğal objelerden en temel farkı zihinden bağımsız varlıklar olmadıklarıdır. Örneğin, doğada kendi başına herhangi bir yaratıcıdan bağımsız olarak var olan taşlar ve sopalılar herhangi bir zihnin müdahalesinden bağımsız olarak var olmaktadır. Eserlerin nitelik kümeleri içerisinde zihinden bağımsız olan veya önceden tasarlanmamış belirli niteliklerin gerçekleşme imkânı da mevcut olabilir. Fakat yine de bu ihtimaller, eserleri zihinden bağımsız varlıklar olarak ele almamıza yetmez (Thomasson, 2009). Eserlerin zihinsel olarak yaratıcısına bağımlı olduğu fikrini kabul ettiğimizde onların eğilim kümelerinin sınırlı olduğu çıkarımını yapmamız da son derece doğal hale gelir. Yani eserler yapay olarak zaten önceden kabaca belirlenmiş olan belirli eğilimleri ve güçleri çağrıştıran sınırlı varlıklar olarak yaratılmışlardır. Örneğin, bilgisayarın yapabileceği işlem kapasitesi ve ortaya koyabileceği çıktılar sınırlıdır. Ya da yapay zekâ ile işlem yapabilmek için tasarlanmış olan metin tabanlı bir yapay zekâ (örneğin, ChatGPT, Gemini, Grok vb.) belirli sorulara belirli şekillerde yanıt vermek için tasarlanmıştır. Her ne kadar bu soruların kombinasyonları bizlere sınırsız gibi gelse de yapay zekânın ortaya koyabileceği yanıtların da bir çeşit sınırı vardır.

Eserlerin direkt olarak bir yaratıcının zihnine bağlı olan aparatlar olduğu görüşü, bu varlıkların sahip olduğu salt determinist bir düzlemi ima edebilir. Bunun sebebi eserlerin belirli uyaranlara karşı önceden tahmin edilebilir ve sınırlı bir özellikler kümesini açığa çıkarmasının kullanıcılar tarafından da tahmin edilebilmesidir. Fakat birçok görüşe göre aynı determinist düzlem doğal dünya için de geçerlidir. Örneğin, nedensel determinizmin geçerli olduğu bir evren tahayyül edildiğinde dünyadaki her durumun tahmin edilebilir olması doğada bir zihinden bağımsız olarak ortaya çıkmış olan bir objenin yine belirli zorunlu doğa kanunlarının eseri olduğunu ima edebilir. Yani bu eserin yalnızca belirli nedensel güçleri açığa çıkarabilmesi son derece akla yatkın bir görüştür. Buna göre, herhangi bir şey zorunlu olarak belirli bir nedensel güce sahipse, bu nedensel gücün eylemini tanımlayan nedensel yasanın öngördüğü şekilde hareket etmeye doğal olarak eğilimli olması da muhtemeldir. (Ellis, 2000). Dolayısıyla, doğal varlıklarla eserler

arasındaki temel fark bir zihne bağımlı olarak tasarlanmış (ya da yapılmış) olmak olsa da bu iki varlık türü arasında açığa çıkaracakları güçlerin öngörülebilirliği noktasında herhangi bir fark olmayabilir. Bu yüzden özgür irade görüşleri bakımından bağdaşmazcılık üzerinden sadece liberteryen özgür iradeyi ya da katı bir determinizmin gerçek olmasını beklemek insan-eser ilişkisi özelinde temelsiz bir beklentidir.¹

Eserler ve doğal varlıklar arasında nedensel güçleri bakımından mevcut olabilecek farkın zorunlu veya kategorik olmadığı fikrini daha güçlü bir şekilde savunabilmek adına özelliklerin eğilimsel olduğu fikrine görece daha bağlı olmamız gerekir. Çünkü bir zihnin ürünü ya da dışsal bir zihne bağımlı olma halinden bahsettiğimizde, eserlerin ontolojik konumu ile ilgili farklı bir tartışma başlatmış oluruz. Eserleri zorunlu olarak başka zihinlere bağımlı yapay varlıklar olarak ele aldığımızda o eseri meydana getiren her fiziksel özelliğin, eğilimin hatta parçacığın ontolojik konumunun nasıl değerlendirileceği de soruşturulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda yapay varlıkların bir zihne bağlı veya bir zihnin ürünü olarak sınırlandırılması zorunlu olarak onların ontolojik kapsamalarını temelsiz hale getirmek durumunda değildir (Baker, 2006).

Eserlerin ontolojik konumunun felsefe tarihi açısından ikincil ya da türevsel kabul edilmesi kabul edilebilir bir durumdur ve bu durumun başlıca nedenlerinden biri daha önce de bahsedildiği gibi yapay varlıkların insanların mümkün kıldığı ideal bir düzleme olan bağlılığıdır. Buna ek olarak yapay varlıklar, türevsel ve bir zihne bağlı olmalarının dışında sezgisel insani görülebilmemiz bakımından birçok parçadan meydana gelmiş ya da getirilmiş varlıklar olarak da düşünülebilir. Örneğin, kartondan yapılmış ve kapaklı bir bardaktan bahsediyorsak bu bardağın içeceği içinde bulunduran kısmı onun bir parçasıdır. Buna ek olarak bardakta bir de insanların içeceği kolayca ve güvenli bir biçimde içmesini sağlayan kapak kısmı bulunur. Bu da bardağın iki parçadan oluştuğuna dair bir iddiayı doğrulayan belirli özellikler olarak görülebilir.

Makro-fiziksel dünyada mevcut olan her eser de bu şekilde (genellikle) belirli parçaları içerebilir ve eserler tamamen bu parçaların insan zihnine bağlı olan bir nedensel güç vasıtasıyla birleştirilmesinden veya yan yana getirilmesinden oluşuyor olabilir. Çağdaş metafiziğin temel araştırma alanlarından biri olan bu parça-bütün tartışması (ya da mereoloji tartışması)

1 Bağdaşmazcılık temelde insanın eylemleri bakımından ya tamamen özgür olması gerektiğini ya da katı bir determinist dünyanın içinde olması gerektiğini savunan bir özgür irade pozisyonudur. Bunun karşısındaki bağdaşıcılık (*compatibilism*) ise, determinist bir düzleme rağmen insan eyleminin tahmin edilemez ve kendine özgü bir temelini mevcudiyetini savunur. Özgür irade tartışmalarındaki temel pozisyonlar ve bağdaşıcılığın alternatif yorumları için bkz. (Fischer, 1996).

için fiziksel varlıkların kolaylıkla ve daha geniş bir tartışmaya gerek duyulmaksızın birleşebildiğine dair görüşler felsefi olarak görece iyimser felsefi pozisyonları ifade etmektedir. Bu tip bir bakış açısına göre bir fiziksel obje üzerinde ontolojik bağlamda kurucu olmak üzere tasarlanmış olan parçalar daha büyük bir bütünü evrensel olarak meydana getirebilir.² Bu tip görüşler, metafiziğin spesifik tartışmaları çerçevesinde insan sezgilerine görece daha uyumludur. Fakat tikel objelerin daha kapsamlı bir bütüne dönüşmesinin temelinde zor veya teorik olarak daha karmaşık olduğunu düşünen ve maddi birleşim bağlamında daha karamsar yaklaşımlar da mevcuttur. Bu tip görece karamsar yaklaşımlara göre ise makro-fiziksel ölçekteki ontolojimiz içerisinde maddi varlıkların hepsini bütünlükler olarak kapsamaya çalışmak yersizdir. Bu görüşler için maddi varlıklar ontolojik olarak önem atfedilmesi gereken varlıklar değildir çünkü bu varlıkların kurucu parçaları (örneğin, atomlar ya da atom altı parçacıklar ya da yalnızca parçacıklar) üzerinde tasarrufu olan ve bu kurucu parçaları bir bardağı meydana getirecek şekilde yan yana getiren asli unsur yine bir zihindir. Dolayısıyla, eserleri de içerisinde alan maddi objeler kümesi aslında insani bakımdan kolay anlaşılacak üzere sezgisel bir doyumu sağlamak için oluşturulmuş ya da kabul edilmiş metafizik pozisyonlar olarak değerlendirilebilir (Merricks, 2001; van Inwagen, 2014).

Fiziksel bağlamda tam anlamıyla kurucu atomik öğelere bağlı olan objelerin varlığı aynı zamanda uzay-zamansal bir bağlantıyı paylaşmadığı bir zihne sahip olan bir birleştiriciden de etkilendiği ölçüde bir çeşit soyut ilişkiyi de içermektedir. Çünkü örneğin, bir karton bardak Pablo Picasso tarafından tasarlanmış olabilir. Fakat bu tasarımın Picasso tarafından gerçekleştirildiğini doğrulayabilmemiz için bardakta görebileceğimiz somut bir özellik bulunmuyor olabilir. Yapay varlığın bir ya da birden fazla zihinle ilişkide olduğunu bir şekilde ima eden bu durum temel olarak maddi birleşim üzerinde etkili olan mutlak ve uzay-zamansal düzlemde bağımsız bir nedensellik ilişkisinin de varlığını tartışmak anlamına gelmektedir. Bu nedensellik ilişkisi, maddi varlığın uzay-zamansal konumu üzerinde gözükmeyen ama bu uzay-zamansal konum üzerinde kurucu bir etken olarak belirli değişimlere sebep olabilen soyut bir etkendir. Bu etken semantik olarak da ifade edilebilen belirli özelliklere sahiptir (Cowling, 2017). Örneğin, bir kâğıt bardak, bir ya da birden fazla zihinle ilişkide olduğu haliyle, bir bardak olmak üzere ta-

2 Temel olarak mereoloji tartışması, eğilimler veya özellikler tartışmasından bağımsız şekilde ele alınabilir. Ancak evrendeki objelerin evrensel olarak kolayca birleşebilmesi ya da bunu engelleyen belirli olayların veya durumların varsayılması ontolojik olarak farklı bakış açılarına ima eder. Bu yüzden temel ontolojiye olan bakış açıları da değişir. Dolayısıyla, mereoloji tartışmasının burada ele alınmasının sebebi eğilimler alanıyla doğrudan ilişkili olması değil, temel ontolojimize dair farklı perspektiflerin var olabileceğini ima etmektir. Bkz. (Markosian, 2014: 3).

sarlanmıştır. Bu tasarım makro-fiziksel manada bardağı bardak yapan bütün fiziksel bileşenlerin bir araya eklenmesi anlamına gelir. Burada bardağı üreten zihnin etkisi semantik ya da soyut bir özellik olarak mevcuttur fakat ampirik olarak diğer zihinler tarafından anlaşılabilir halde değildir.

Yapay maddi objelerin meydana getirilme serüvenine görece daha karamsar yaklaşan ve eserlere tam manasıyla bir ontolojik üstünlük vermeyen bu görüşler genellikle maddi varlığın daha yüksek dereceli fenomenal kısmından ziyade, bu fenomenal kısım üzerinde kurucu bir etkiye sahip olan partiküllerin veya atom altı parçaların temel olarak rol oynadığına gönderme yapar. Bu yüzden asıl önemli olan, görünür haldeki fiziksel parçalar yerine bu parçaların uzay-zamansal düzlem içerisinde nasıl koordine edildiğidir.

Yapay varlıkların ontolojisine, bu varlıkların fenomenal tasarımı üzerinden bakmaya imkân veren bir diğer metafizik görüş ise David Lewis tarafından geliştirilmiş olan Humecu Bağlılık görüşü olarak not edilebilir (*Humean supervenience*). Bu görüş de yapay varlıkların kendileri yerine atomik düzeydeki kurucuların asli ontolojik temeller olarak ele alındığı yukarıdaki karamsar yaklaşıma benzer bir diğer görüş olarak değerlendirilebilir. Çünkü maddi varlıkların kolaylıkla bileşik bir obje oluşturabildiğine dair ortaya atılan iyimser yaklaşım burada da yadsınmaktadır. Fakat yine de Humecu Bağlılık yaklaşımı, ontolojik temelleri birinci dereceden kurucu varlıklara atfetmekte ve bu varlıkların uzay-zamansal pozisyonları üzerinden kurulan objeleri, olayları ve durumları da ontolojik bağlamda yadsımamaktadır.

Humecu Bağlılık yaklaşımına göre, uzay-zamansal alandaki her şey temel oluşturucular (*fundamentals*) tarafından meydana getirilmektedir. Bu temel oluşturucuları asli doğal özellikler olarak da görmek mümkün olduğu için aslında yapay maddi varlıkların sahip oldukları eğilimlerin açığa çıkma biçimlerinin de bu temel oluşturucular üzerinde meydana gelen değişimlerden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, temel oluşturucular arasındaki değişimlerin, daha yüksek ölçekli uzay-zamansal bir düzlemde açığa çıkan bir eğilim veya nedensel güç olarak yorumlanması da mümkün hale gelir. Humecu Bağlılık yaklaşımının kendisi direkt olarak eğilimler alanıyla birinci dereceden ilgili olmasa dahi eğilimleri bütünüyle reddeden bir görüş olmak zorunda değildir. Bunun yerine özellikler, eğilimselcilerin ele aldığı biçimde nedensel güçlerle tamamen ilişkisel düşünülen varlıklar değildir. Özellikler, eğilimler ve güçler dahil bütün olaylar üzerinde etkili kurucu bir temel olarak oluşturucu parçacıklar şeklinde yorumlanırlar. Fakat makro ölçekte kuruculardaki değişimlerin eğilimsel açığa çıkışlar olarak yorumlanması yine burada son derece doğal karşılanabilir (Lewis, 1997; Weatherson, 2015).

Fiziksel bazı düzenliliklerin belirli obje durumlarını ortaya çıkarması ve bu objelerin mevcut durumunun bir şekilde farklı birçok objede gözlemlenebiliyor olması Humecu Bağlılık tezinin “Humecu” olmasındaki asli sebeptir. Burada bağlılık kavramının kullanmasının sebebi ise daha önce bahsedildiği gibi temel oluşturucuların mümkün kıldığı değişimlerin makro ölçekteki maddi varlıklar üzerinde gerçekleştiğine tanık olmamızdır. Bu perspektif üzerinden bakıldığında tasarlanmış maddi eserlerin, doğa kanunlarına bağlı olan belirli özellikleri ortaya çıkartması mümkündür ve bu özellikler eğilimsel özellikler olarak da ele alınabilir. Yani eserlerin ontolojisine ne kadar önem atfettiğimiz fark etmeksizin her iki şekilde de yaratılmış eserlerin doğa kanunları çerçevesinde sınırlı düzenlilikleri mevcut olacaktır.

Yapay maddi varlıkların açığa çıkaracağı özelliklerin sınırlı ve doğa kanunları çerçevesinde belirli olduğunu iddia etmek ise eserlerin ontolojisine dair iyimser veya kötümser bir pozisyonda olduğumuz önemli olmaksızın eğilimselci bir görüşün bizim için daha kullanışlı olduğunu ima etmektedir. Çünkü eserler, nedensel çerçeveleri bir zihin tarafından oluşturulmuş maddi varlıklardır. Bir sonucu ortaya çıkarmak için tasarlanmış olan bir maddi varlığın açığa çıkarması beklenen bütün özellikleri ise önceden tahmin edilebilir ve belirli fiziksel koşullar bir araya getirildiğinde gerçekleşebilir gelecek olaylardır. Dolayısıyla eğilimlerin, uzay-zamansal gerçeklikten koparılarak kategorik özellikler olarak ele alınması en azından eserlerin konumunu asli bir ontolojik kategori olarak kabul ettiğimizde çok kullanışlı olmayacaktır. Kısaca yapay eğilimlerle uzay-zamansal evren içerisindeki doğal eğilimler arasında ontolojik açıdan herhangi bir farkın mevcut olmadığını iddia etmek tutarsız bir görüş olmayacaktır (Gianotti, 2024). Çünkü Humecu Bağlılık tezi üzerinden de anlaşılacağı üzere, doğal eğilimlerin açığa çıktığı durumlar ile yapay eğilimlerin açığa çıktığı durumların temel oluşturucuları bakımından arasında herhangi bir fark yoktur. Aynı şekilde insan zihninin belirli bir sonuca yönelik olarak tasarladığı bir makinenin belirli fiziksel etkenlere cevaben açığa çıkarması beklenen belirli özellikleri vardır. Bu da yapay eğilimlerin doğal eğilimlere benzer bir doğaya sahip olduğunu ya da onları taklit eden bir düzenliliğinin bulunduğu işaretler. Bu düzenlilik de aynı şekilde temel oluşturucuların belirli bir konumda yan yana durmaları ile açığa çıkması beklenen bir olay zincirini ima ettiği ölçüde doğal ve yapay eğilimler arasındaki ortaklığı güçlendiren mekanik bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Buradan hareketle insanları, eserlerin ortaya çıkışında fiziksel temel kurucuları belirli şekilde düzenleyen organik maddi objeler olan kişiler olarak düşünebiliriz (van Inwagen, 1990: 124). Böylece insanların, yapay maddi objeler olarak eserler üzerinde etkisi olduğunu iddia edebilmek için eğilim-

selcilik, kategorikçiliğe göre daha uygun bir pozisyon olarak düşünülebilir. Bunun sebebi de eğilimlerin salt evrensel ve temel özellikler olarak ele alınarak bir tümel kavram içine hapsedilmesi yerine, daha farklı sonuçları açığa çıkarabilen ve insan edimini yeni nedensel güçlere açık hale gelebilen eğilimsel bağdaşırcılığın savunusunu yapabilmektir (Vihvelin, 2016). Bu savunuyu yapmadan önce teknolojinin insan edimi üzerinde negatif sonuçlar doğurabileceğini ve teknolojinin insanın özgürlük alanını olumsuz etkileyebileceğine dair eleştirileri olan teknofobik felsefi görüşleri de çözümlmek faydalı olacaktır.

Yapay Eğilimler, Teknoloji ve Özgürlük

Eserlerin sahip olduğu yapay eğilimlerle doğal eğilimlerin arasındaki farkı ontolojik bir zorunluluk olarak ele almama tercihi, eserler ve onları tasarlayan insanlar ile kurulan bir ilişki için yeni bir düşünsel zemin hazırlamaktadır. Bu tercih direkt olarak yapay eserlerin, bir çeşit doğal eğilim setine sahip olan organik varlıkların yaşamlarına belirli bir etki yapmakta ve daha direkt olarak ifade etmek gerekirse onların hayatlarını değiştirmektedir. Felsefe tarihi içerisinde teknolojik aletlerin insan yaşamıyla olan ilişkisini ele alan birçok farklı perspektif bulunmaktadır (de Vries, 2012). Fakat ele aldığımız konu bağlamında ilgilendiğimiz en önemli tartışmalar genellikle makinelerin ya da makineleri de içerisine alan teknolojik yapay eserlerin insan özgürlüğü üzerine yaptığı etkiyi sorunsallaştıran eleştirilerdir. Bu tip eleştirileri kolay anlaşılır bir başlıkta toplayabilmek adına onlara teknofobik yaklaşımlar denilmiştir.

Modern felsefe tarihi içerisinde ünlü filozof Martin Heidegger'in teknik ve teknoloji üzerine başlattığı tartışma genel manada bu teknofobik yaklaşımların en ünlülerinden biridir (Heidegger, 1977). Buna göre, yapay aletler ve teknolojik aygıtlarla insan arasındaki ilişki, insan özgürlüğüne ve insana dair varoluşun otantik modlarına karşı zarar verici bazı niteliklere sahiptir. Heidegger'e göre, teknolojik ilerlemenin durdurulamaz olduğu bir tarihsel dönemeç, insanın doğayı ve doğal olan her türlü varlığı son derece manipülatif bir şekilde yönetebilmesinin ve doğal varlıkları rahatça sömürebilmesinin önünü açmaktadır. Bu imkân, insana doğal varlıkları kendi içkin amaçları için rahatça kullanabilmesini sağlar. Ayrıca bu düşünce yapısı insanda nesilden nesle devam edebilme ihtimali bulunan bir bakış açısı olarak da yerleşmektedir. Dolayısıyla, insan varlığı da yeri geldiğinde doğal bir kaynak olarak yorumlanabilen ve gerektiğinde belirli içkin amaçları gerçekleştirebilmek adına manipülatif bir biçimde kullanıma açılabilen bir doğal güce sahip bir nesneye dönüşmektedir (Fuchs, 2015).

Heidegger'in bu bakış açısının teknofobik olarak adlandırılmasının sebebi bir şekilde insan potansiyellerinin teknoloji tarafından daraltıldığına dair bir iddiada bulunmasıdır. Çünkü modern teknoloji, doğadan en hızlı ve en yüksek verimi alabilmek adına yaptığı araştırmaların sonucunda insanlara da sirayet edebilen bir "kullanıma hazır" doğanın tasvirini yapmaktadır (Heidegger, 1977: 17). İnsan varoluşu da çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden veya dünyanın politik kaderinden ötürü bir çeşit teknik kullanıma açık olma özelliği kazanmıştır. Bu özellik de yine aynı kaderden ötürü manipülatif veya insan yaşamı için tehlikeli bir durum olarak görülmemektedir. Teknolojinin insan yaşamına yapması muhtemel olan bu negatif etki, insan eğilimlerinin belirli durumları ortaya koyması üzerinde zorlayıcı bir etkisi olan ve aslında bu zorlama üzerinden insanın doğal eğilimlerini de etkileyen bir olgudur. Örneğin, insanın belirli bir konu hakkında düşünürken bu düşünme faaliyetini yapay zekânın yardımıyla yapması bu tip bir teknofobik görüş için aslında insanın otantik bir düşünme faaliyetinden uzaklaşması olarak yorumlanabilir. Veya düşünme faaliyetinin mükemmelleştirilmesi adına, doğal akıl yürütme metotlarının terk edilip tamamen yapay zekânın çerçevelediği bir sınır üzerinden düşünmek ve akıl yürütmek yine böyle bir senaryo için akla gelebilir. Ayrıca insanın bu tip bir teknik sınırı normal bir olgu olarak ele alarak bu sınırı aşmaya çalışmaması da teknolojinin insanlar için doğurabileceği bir diğer muhtemel tehlikeyi işaret edebilir.

Heidegger, teknolojinin insan yaşamına getirdiği ontolojik ve politik etkileri genellikle özcü bir bakış açısıyla ele aldığı yönünden eleştirilebilir. Heidegger'in teknoloji eleştirisini özcü olarak nitelendirmemizin sebebi, insanın teknik veya teknolojik dönemecinden önceki durumunu salt bir doğal durum olarak nitelendirmesi ve belirli bir tarihsel uğraktan sonra bu ilişkinin geri döndürülemez bir şekilde bozulduğunu ima etmesidir (Heidegger, 1977: 119). Bu açıdan bakıldığında insanın, çevreyi ve insan edimini manipüle etmeye başlayan modern teknolojinin ortaya çıkmasından önceki ve sonraki özellikleri aynı şekilde kalmamış ve tarihsel olarak (Heidegger'e göre negatif bir şekilde) değişikliğe uğramıştır.

Daha önce değindiğimiz şekilde eğilimselci bir bakış açısı üzerinden özellikleri eğilimlerin kendisine eşitlediğimizde ise teknoloji, Heidegger'in bu perspektifi üzerinden direkt olarak insan eğilimlerini daraltan ve sınırlarını belirleyen bir olgu haline gelmektedir. Heidegger'in bu bakış açısı diğer bir yandan eserlerin, insan zihni üzerinden türemiş halde olan belirli sonuçlarını ortaya çıkarmak üzere üretilen nesnelere olması bakımından aslında insanlara için niyetlerden de etkilendiği görüşüyle de uyumludur. Bu yüzden insanların niyetleri tarafından keyfi bir şekilde ilerleme ve güncel-

lenme ihtimali taşıyan teknoloji, Heidegger'in bakış açısına göre insan yaşamı için asli ve otantik olmayan birçok farklı sonucu da ortaya çıkarabilme tehlikesine sahiptir.

Modern teknolojinin ve yapay eserlerin insan edimi ve özgürlüğüne karşı kötü etkileri olduğunu ima eden teknofobik görüşlerden bir diğeri ise genellikle eleştirel teori adı altında toplanan felsefi pozisyonlar tarafından ortaya konmaktadır. Özellikle insanların bazı kültürel ve politik baskılara maruz kaldığını ve felsefe ile sosyal bilimlerin temel olarak bu baskıcı durumları keşfetmeye yönelik faaliyetler olduğu inancıyla hareket eden bu görüşler için teknik ve teknoloji de önemli bir tehlike unsuru olarak görülebilir. İnsanların politik öznellikler çerçevesinde belirli içkin amaçlara sahip olması buna benzer görüşler için kaçınılmazdır. Bu amaçlara ulaşmak üzere belirli kararlar vermek ve seçimler yapmak da yine aynı politik özneler için temel bir zorunluluktur (Horkheimer, 2012). Eğer bu tip bir karar alma özgürlüğü insan aklının belirli bir versiyonu tarafından alınıyorsa o zaman, bu karar yine Heideggerci yaklaşıma benzer şekilde otantik bir akıl ile değil de araçsal bir akıl tarafından üretiliyor olabilir.

Araçsal akıl kavramı temelde yine bireyleri tek tipleştiren ve insanların bireysel ütopyalarını, çağın ve bireysel hırsların gerektirdiği şekilde yaratmalarına sebebiyet veren bir dışsal zorlayıcı unsur olarak ele alınmaktadır. Buradan eleştirel teorinin bakış açısından hareketle yine Heidegger'in yaklaşımına benzer şekilde insan aklının da bir şekilde yapay hale geldiği ve adeta diğer zihinlerin ortaya çıkmasını arzu ettiği sonuçları ortaya çıkarma zorunluluğu bulunan eserler gibi düzenlendiğine dair bir tehlike ortaya çıkmaktadır. Araçsal akıl insanlara kendi fikirlerini özgürleştirmeleri için yeterli gücü sağlamak yerine onların ideallerini veya politik ütopyalarını tek tipleştiren bir güç haline gelmiştir. Buna ek olarak araçsal akıl insanın kendi bireysel edimlerini de bu politik ütopyanın gerçekleşmesi için yapılması gereken pratiklere dönüştürmektedir (Horkheimer, 2012).

Eleştirel teorinin insan aklının araçsallaştırılmasına dair yapmış olduğu bu eleştiri tam manasıyla özcü bir eleştiri olarak nitelendirilemez. Çünkü bu tarz bir eleştiride Heidegger'deki gibi insan edimini bir çeşit öze geri döndürme iddiası yoktur. Aksine burada insanın mevcut modern teknoloji içerisinde bulunan şimdiki konumunun bir eleştirisi ve bu durumun insan varoluşu için zorunlu olmadığı iddiası ortaya konmaktadır (Feenberg, 1991). Dolayısıyla, teknoloji ve bu teknolojinin mümkün kıldığı eserler aynı zamanda insanları tarihsel, kültürel ve politik konumu için özgürleştirici bir etkiye de sahip olabilmektedir.

Eleştirel teori perspektifinden bakıldığında bireylerin teknoloji hakkında mutlak surette sorulması gereken yeni soruların ve şüphelerin ortaya çıktığı son derece net bir şekilde görülmektedir. Çünkü teknolojik aygıtlarla olan yeni ilişki biçimleri bu perspektif üzerinden, insanlara yeni ödevler ve yeni yükümlülükler getirmektedir. Bu bağlamda teknoloji ve teknolojik eserlerle insan ilişkisi aslında etik olarak temellendirilmesi ve düşünülmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkar. R. Waelen'e göre, yapay zekâ gibi yeni teknolojik özgürlüklerin ortaya çıkarttığı yeni yükümlülüklerin etik bir soruşturmasını yapmak, aynı zamanda bu yeni teknolojilerin eleştirel teori ile uyumlu şekilde düşünülmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Buna göre, örneğin insan zihninde mevcut olan belirli sonuçları gerçeğe dönüştürebilmek adına ileri teknoloji kullanılarak üretilmiş olan yapay zekâ gibi bir gerçekliğin etik konumunu tartışırken eleştirel teorinin ortaya koyduğu teknolojik şüphecilik, yapay zekâ etiği tartışmaları için son derece geçerlidir (Waelen, 2022).

Teknolojiyi insan üzerinde baskıcı olabilecek bir fenomen olarak ele almak ister istemez onun getirdiği manipülatif etkenlerin de farkında olunmasıyla sonuçlanır. Hatta yapay zekâ örneği üzerinden gidildiğinde, yapay zekânın etik olmayan ya da insanlar için dost olmayan belli örüntülere sahip olması ihtimalinden ötürü, insanların üzerinde kurulması mümkün olan baskının daha da somut hale gelebileceği senaryolar burada akla gelebilir (Doğan, 2023: 337). Dolayısıyla, teknolojik eğilimlerin insan pratiği için zorlayıcı ya da negatif olup olmadığı aslında makinenin ya da eserin kendisinden ziyade toplum içerisindeki güç ve iktidar ilişkilerine bağlıdır (Waelen, 2022).

Teknolojik ilerlemeciliğe şüpheyle yaklaşan ve eserlerin insan pratiği üzerindeki zorlayıcı etkenleri olabildiğini iddia eden teknofobik görüşlerin temelinde insan özgürlüğünün etik ve politik olarak sınırlandırıldığı endişesi mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında insanın eserle ilişkisi onlara yeni yükümlülükler getiren, onları kültürel failer haline getirmek yerine kitle- sel kullanıma açan ve kısaca özgürlük alanlarını giderek daraltan unsurları da açığa çıkarıyor olabilir. İnsan edimlerinin bu şekilde salt bir belirlenime tabi olduğunu düşünmek, insan-eser ilişkisini son derece radikal bir biçimde yorumlamak anlamına gelir. Fakat yine de yeni teknolojilerin ve bunlara bağlı olan eserlerin insanın kültürel ve etik yaşamında yeni gereklilikler yarattığı da kaçınılmazdır. Bu bakımdan eserler, insan yaşamı için determinist bir düzlemin üreticisi olarak yorumlanabilir. Buna rağmen teknolojinin ve teknolojik ilerlemenin insan hayatı için özgürleştirici bir yanı olduğunu iddia etmek halen imkânsız değildir. Bu yüzden daha önce bahsettiğimiz eğilimsel bağdaşırcılık yaklaşımı, eserler ve insan ilişkisi için daha iyimser bir yaklaşımı görece mümkün hale getirmektedir.

Teknolojik Eğilimsel Bağdaşıcılığa Doğru

İnsan ve eser ilişkisi, daha önceki tartışmaların da ışığında özgürlük meselesini doğrudan ilgilendirmektedir. Daha önce teknofobik yaklaşımlar olarak değerlendirdiğimiz teknolojinin insan üzerindeki manipülatif yönünü sorunsallaştıran görüşler, teknik varlıkların bir şekilde özgür insan davranışı üzerine etkilerini tartışma konusu yapmışlardır. Bunun sonucu olarak teknolojik aygıtların yine insan aklının araçsal hedeflerine ulaşmak için yapılandırılmış olması muhtemeldir. Ayrıca teknofobik görüşler için insanın da tarih içerisinde bu teknolojinin öznesi olmak yerine onun kurduğu düzende bir nesne olarak yeniden tanımlandığını düşünebiliriz.

İnsan ve teknoloji arasındaki ilişkiyi bu derece karamsar bir şekilde ele almak için belirli ekonomik ve kültürel sebepler günümüzde kolaylıkla hissedilebilir halde olsa da Waelen'in de belirttiği şekilde eserlerin temel ontolojisi ile insanları bir birey olarak kapsayan politik ontolojinin birbirinden ayrılması gerekir. Eserin insan zihnine bağımlılığı sebebiyle insandaki belirli eğilimlerin teknik yardımıyla açığa çıkarıldığını iddia etmek ve bunun üzerinden eserlerin eğilimlerini de doğal eğilimler olarak varsayma ihtimalimiz bu ayırmadan sonra da halen mevcuttur. Eserlerin insani eğilim kümemizi genişlettiği ve eğilim çerçevemize nicel olarak katkı sağladığı tüm bu karamsar görüşlere rağmen makul bir iddiadır. Tabii böyle bir iddiayı ancak eğilimselci bir pozisyon üzerinden temellendirmemiz mümkündür. Bu sebeple karamsar bir bakış açısı üzerinden insan edimleri üzerinde teknolojik bir determinizmin mevcut olduğu iddia edilse bile bu altyapıya rağmen teknolojik eserler, insanın mevcut eğilimlerine eklentiler yapabilen ve bu sebeple onun nedensel güçlerini çeşitlendiren bir etkiye sahip olacaktır.

Eserlerin ontolojisini daha önceden değindiğimiz eğilimsel alan üzerinden tanımlamayı tercih ettiğimizde fiziksel dünyadaki determinizme rağmen teknolojik buluşlar yardımıyla gerçekleştireceğimiz birçok öngörülemez olay, olgu ve durum mevcut hale gelebilir. Buna paralel olarak aşına olduğumuz birçok durumun karşı-olgusal halleri de yine teknoloji vasıtasıyla daha yapılabilir hale gelebilir (Fleetwood, 2009). Eğer özellik ontolojisini eğilimler alanına eşitlersek ve bu durumda yapay eğilimleri doğal eğilimler gibi temel özellikler olarak yorumlarsak, o zaman fiziksel ya da zihinsel bağlamda belirlenimi altında olduğumuz durumların gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi hususunda eserler bize bir çeşit özgürlük alanı kazandırır. Dolayısıyla şimdiye kadar üzerinde durduğumuz teorik görüşleri özetleyerek, eser ve insanların ilişkileri üzerine temellendireceğimiz genel iddia aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

1. Eserlerin yapay eğilimleri ontolojik bağlamda doğal eğilimlerden farklıdır.
2. Doğal insan eğilimleri ile eserlerin yapay eğilimler birbirleri ile ilişkisel düşünülebilir.
3. Eserlerin eğilimleri, insanların sebep olabileceği muhtemel olayların sayısını arttırmaktadır.
4. İnsanlar, kendi doğal eğilimleri ile yapay eğilimler üzerinde kontrol sağlayabilir.
5. Dolayısıyla eserler, insanların özgürlük alanını genişletmektedir.

İnsanların (ve diğer nesnelere) sahip olduğu tüm eğilimleri bir demet veya küme olarak ele alma girişimi ilk etapta Kadri Vihvelin'in eğilimsel bağdaşırcılık fikrini savunabilmek adına kabul edilmiş bir felsefi tavrıdır. Daha önce bahsettiğimiz kategoriklik yaklaşımı, hatırlanacağı üzere tüm bu eğilimler setine tekil özellikler olarak yaklaşmayı tercih etmektedir. Vihvelin'in görüşüne göre ise, insanların sahip oldukları temel yetenekler arasında inançları oluşturma ve gözden geçirme, kasıtlı düşünme ve niyetlere dayalı kararlar alma gibi kapasiteler yer almaktadır. Bu kapasitelerin hepsi bir şekilde insanlardaki kasıtlı eylemi mümkün kılan içsel eğilimler olarak yorumlanmaktadır. Bu eğilimler, tüm dışsal belirlenime rağmen insanda bulunan ve evrensel olmayan bir şekilde açığa çıkan kapasitelere eşittir. Buradan hareketle eğilimsel bağdaşırcılık, bireylerin bu temel yeteneklere sahip oldukları ve bunları korudukları sürece dış faktörler fiziksel eylemlerini engellese bile özgür iradelerini koruduklarını savunan bir fikirdir (Vihvelin, 2016).

Eğilimselci bir bakış açısı üzerinden bireylerin fikirleri ve davranışları üzerinde etkisi olan fiziksel etkilere karşı, karşı-olgusal bir düzlemde mevcut olsa bile açığa çıkmayan içkin eğilimler halen mevcut sayılabilir. Dolayısıyla eğilimsel bağdaşırcılık perspektifinden bakıldığında, yukarıdaki dördüncü argümanda insanların kendi içkin eğilimlerini kullanmak suretiyle, yapay eğilimler üzerinde kontrol sağlaması veya onları bir güce çevirecek nedensel bir dayanak (*base*) noktası halinde görülmesi doğaldır. Bu yüzden dördüncü argümandaki iddianın tam tersinin yani eserlerin insanlar üzerinde kontrol sağladığı bir dünyanın tahayyül edildiği teknofobik görüşlerin iddiaları geçersiz bir hale gelecektir. Çünkü eserdeki yapay eğilimler, insanlardaki doğal eğilimlerle etkileşime geçtiği haliyle bir türev olarak açığa çıkar.

Burada tekrardan insanın eserler üzerindeki müdahalesinin olay-nedenselci bir bakış açısıyla ele alındığını belirtmeliyiz.³ İnsanların eserler üze-

3 Olay-nedensellik ve fail-nedensellik olarak adlandırılan bu iki bakış açısı temelde özgür irade tartışmaları içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Olay-nedenselci bir bakış açısı, olayları meydana geti-

rindeki kontrolünün tam manasıyla onları birer faile dönüştürmesi güncel özgür irade tartışmaları için fazlaca indirgemeci bir bakış açısı olarak görülebilir. Bunun yerine, insanın sahip olduğu bu kontrolün, yalnızca fiziksel temel kurucular üzerinde değişime neden olarak birtakım yeni fiziksel olaylara sebebiyet verebileceği bir pozisyon teorik açıdan daha makul olacaktır. Çünkü eserlerin rolü, eğer insanların onlar üzerinde bir kontrolünün var olduğunu iddia ediyorsak, her zaman olay ile fail arasında bir aracı roldür. Bu yüzden eserlerin yapay eğilimlerini işin içine katarak kapsayıcı bir ontoloji ortaya koymak istiyorsak, eylemi tam manasıyla bir faile indirgeyen bakış açısını savunmak yerine, bütüncül olay zinciri içerisinde insana ve esere ayrı ayrı yer vermek daha makuldür.

Öncelikle eğer evrendeki fiziksel bileşenler arasındaki etkileşimi tam manasıyla determinist bir biçimde ele alıyorsak, yukarıdaki üçüncü argümanda insanların fail ya da sebebi olduğu belirli olayların varlığına şüpheyle yaklaşmamız gerekir. Bu kısmen doğrudur. Fakat böyle bir görüş evrendeki nedensel determinizmin geçerli olmadığı ve bireysel insan faaliyetlerinin tamamen bu alandan bağımsız bir şekilde gerçekleştiğini kabul ettiğimizde geçerli olabilir. Aynı yaklaşımı eserlerin ontolojik konumu üzerinden sürdürdüğümüzde ise fail durumunda olmamak insanlar için teknolojik aletleri kontrol edebilen ve onlar üzerinden yeni durumlar meydana getirebilen bir özne konumunda olmak yerine tam manasıyla bu aletlerin nesnesi konumunda olmakla eşdeğerdir.

Her ne kadar teknolojik aygıtlar başkalarının zihnine bağlı olarak üretilmiş eserler olmaları nedeniyle insanların seçimlerini daraltan ve önceden verili özellikleri açığa çıkarmak üzere tasarlanmış bir belirlenim alanını dayatsalar da insan, temel olarak bu aygıtlarla yepyeni olaylara sebebiyet verebilecek olan bir görelî özerkliğe sahip olmak için farklı eğilimlere sahiptir. Bu yüzden insan-eser ilişkisinde kesin ve fiziksel belirlenimden tamamen bağımsız bir fail aramak yerine olay-nedenselci bir bağdaşırıcı pozisyon bizler için daha faydalı olacaktır (Rigato, 2017). Çünkü insanın mutlak fail olarak konumlandırılacağı tam manasıyla bağdaşmazcı bir özgürlük alanı arıyorsak, o zaman teknofobik yaklaşımların örnek gösterdiği şekliyle modern teknolojinin insan yaşamı üzerinde etken olduğu belirlenimci alanı bütünüyle gözden kaçırmış oluruz (Doğan, 2021). Eserler bu bağlamda başka zihinlerin ürünleri olabilir ve eserler insanları yeni yetkinlikler geliştirmek

ren failerin ontolojisini tam manasıyla bir faillik özelliği üzerinden ele almak yerine onlara olayların bütünselliği içerisinde bir rol vermeyi tercih eder. Buna karşın fail-nedenselcilik, fail (*agent*) kavramını ontolojisinin temeline koymayı tercih eder. Eğilimselci bakış açısı üzerinden insan-eser ilişkisini ele almak için insana özcü bir faillik özelliği atfetmek yerine olay-nedenselciliğin bakış açısını kullanmak felsefi tevazu açısından daha uygundur (*humility*). Detaylı analizler için bkz. (Mele, 1995).

zorunda bırakan çeşitli dayatmalar da içeriyor olabilir. Yine de bu teknolojik bağlamda determinist alanı bize dayatan ve belirli davranışları gerçekleştirmek üzere insan niyetini ve edimini kısıtlayan bir durum olarak yorumlanmayabilir. Bunun sebebi insanda bulunan bir nedensel gücün eserler üzerinde etkili olabildiği ve insanların sahip olduğu, eserlerdeki belirli eğilimlere karşı uyaran olma gücünün sezgisel olarak yadsınamamasıdır.

Buna ek olarak, eğilimselci bir perspektif üzerinden bakıldığında insanın içkin niyetleriyle açığa çıkardığı olaylar, bütüncül bir olaylar zinciri içerisinde görünür hale gelmiş olan nedensel güçler olarak da yorumlanabilir (Vihvelin, 2013; Mumford vd., 2014). Eğer bu bakış açısı üzerinden teknolojik eserleri ele alırsak, o zaman teknolojik eserlerin insanların dahliyle kullanılması dünya üzerinde insana ve esere içkin olan eğilimlerin bir çeşit birlikte açığa çıkışına gönderme yapacaktır. Yani yapay eğilimlerin açığa çıkışları, bu açığa çıkışın müsebbibi olarak bir doğal eğilime gönderme yapacaktır. Buradan hareketle doğal eğilimlerle yapay eğilimler ilişkisel olarak düşünülebilir hale gelecektir.

Dolayısıyla, insanda da eserde de içkin eğilimlerin mevcut olduğunu varsaydığımızda ve bunların birbirlerini açığa çıkarmak üzere nedensel güçler olarak konumlandırılabilirdiğini düşündüğümüzde, önceden verili olan (veya sınırlı olan) farklı eğilim kümelerinin birbirine eklemelendiğini görürüz. Bu eğilim seti baştan verili olduğu için determinist bir düzlem olarak varsayılabilir. Fakat insan-eser ilişkisi içerisinde birinin gücü diğerinin bir eğilimini açığa çıkardığında bu, daha önceden verili olmayan yeni bir olayı meydana getirdiği ölçüde aslında tam olarak öngörülemeyen bir olayı açığa çıkaracaktır. Bu şekilde düşünüldüğünde ise insan-eser ilişkisi bakımından eğilimsel bir bağdaşıcılığın mevcut olduğu iddia edilebilir ve bu iddianın salt nedensel determinizmden daha tutarlı bir senaryo ortaya çıkarttığı düşünülebilir.

Vihvelin'in ve daha birçok bağdaşırıcı filozofun belirttiği üzere eylemlerimizin önceden belirlendiğini düşünmemiz ve sürekli olarak bir nedensel determinizmin etkisi altında olduğumuzu iddia etmemiz insan yaşamı çerçevesinde, çoğunluk tarafından son derece sağduyulu bir fikir olarak yorumlanmamaktadır (Balaguer, 2014; Dennett, 2015; Vihvelin, 2016). Aynı şekilde insan-eser arasındaki ilişkiyi ele aldığımızda ise insanlık tarihi içerisindeki teknolojik buluşların ve ilerlemenin temel olarak insan zihnindeki belirli fikirleri geliştirmek, doğa kanunlarının bazılarına karşı insanın içerisinde bulunduğu kaderciliği yıkmak ve temelde insan hayatını daha kolay hale getirmek için tasarlandığı çoğunluk için görece daha sık başvurulan bir fikirdir. Dolayısıyla böyle bir görüş, teknofobik perspektifin ortaya koydu-

ğuna benzer şekilde tarih içerisinde insanın eserlerin nesnesi haline dönüş-tüğü bir sosyo-politik konumu reddetmek zorunda olmadan eserlerin asli maksadını kabul etmek için de daha makul bir izlektir.

Örneğin, bir insanın teorik bir konu hakkında karar vermeye çalıştığını düşünelim. Bunu yaparken de kullanıcımızın ChatGPT, Gemini veya Grok gibi metin tabanlı sorulara yanıt üreten, yapay zekâ temelli dil anlama ve üretme araçları üzerinden bu konu hakkında çeşitli araştırmalar yaptığını varsayalım. Bu kişinin metin kutucuğuna yazdığı cümleler aslında o kişi-ye ait içkin düşünce örüntülerini yansıtmaları bakımından kendi yetilerinin bir yansımasıdır ve bu o kişinin kendi doğal eğilimler alanın açığa çıktığı durumları gösterir. Yapay zekâ ise kullanıcısı olan insanın düşüncelerini, kendi tasarımı esnasında öğrendiği büyük verinin içerisinde doğrulama, yanlışlama veya düzenleme gücüne sahiptir. Fakat burada yapay zekâyâ bir şekilde öğretilmiş olan büyük veri kullanıcı insan için bir bakıma yapaydır. Öte yandan araştırmamızda yapay zekâyâ belirli bir konu hakkındaki düşüncelerini doğrulamak veya yanlışlatmak için önceden mevcut olan bir niyet vardır. Her ne kadar araştırmacıdaki bilgiyi doğrulayacak ya da yanlışlayacak alan önceden belirlenmiş bir determinist tarihsel yapıyı zorunlu kılıyor olsa da sorulan soruların ve düşünce izleklerinin kendisi orijinaldir, bir kez meydana gelmiştir ve aslında insan-eser eğilimlerinin birbiriyle etkileşimini de göstermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak insanın teknolojik eserleri üretme amacı doğadaki bazı belirlenimlerden kurtulma gayesi ile uyumludur. Buna ek olarak teknolojik eserler, kendilerine içkin sınırlı eğilimlerini açığa çıkarmaları beklentisiyle tasarlanmışlardır. Bu eğilimlerin uyarıcıları olarak insan müdahalesini bir çeşit içkin kullanım gayesi olarak ele almak da mümkündür. Fiziksel dünya her ne kadar belirli doğa kanunlarına tabi olarak düşünülse de tarihsel teknolojik ilerleme ve insanların eserleri kendi içkin çıkarları ve niyetlerini gerçekleştirmek üzere tasarımları gözden kaçırılmaz. Ayrıca insanların güncel olarak teknolojiye olan entegrasyonları göz önüne alındığında bu belirlenim alanı göz önüne alınmak için felsefi bağlamda makul bir büyüklüğe sahip olmayabilir. Dolayısıyla insanların doğal eğilimlerini ve eserlerin yapay eğilimlerini etkileşimli olarak düşünmek özgür irade felsefesi bakımından bağdaşıcı bir pozisyon lehine birçok yeni açıklamayı doğuracaktır. Bütün bunların ışığında eğilimselciliğin ve insan özgürlüğüne eğilimler üzerinden bakmanın kapsayıcı bir özgür irade felsefesi için de yeni yollar açacağı aşikardır. Aynı şekilde doğal eğilimlerle, yapay eğilimlerin

arasındaki ilişki de birbirine eklenilebilen eğilim kümeleri olarak ele alınabilir. Bu şekilde de teknolojiye ve eserlerin mevcudiyetine karşı korkuyla yaklaşan felsefi görüşlerin daha iyimser bir hale getirilmesi sağlanabilir.

Buna karşın teknolojik eserler de insan niyetlerine bağlı olarak gelişen çıktılar olmak suretiyle aslında yine insanlar tarafından belirlenen bir düzlemde düşünülebilirler. Bu durum insanlara, teknolojik bakımdan verili olan belirlenimci bir düzlemin var olduğu anlamına gelebilir ve bu kısmen doğrudur. Fakat yine de insan, teknolojik eserlerle etkileşime girerek onun yapay eğilimlerine yeni güçler ekler ve etkileşimsel bir özgürlük alanı açar. Bu bağlamda insan-eser ilişkisi ilk bakışta bağdaşırcı bir özgür irade pozisyonunu doğrulamaktadır. İnsan ve eserin en görünür etkileşimlerinden biri ise insanın yapay zekâ kullanımı esnasındaki konumudur. Çünkü örneğin, metin tabanlı yapay zekâ sistemlerini kullandığımızda, makinenin öğrendiği bütün verinin temelini geçmişteki insanlar olduğunu biliriz. Buna rağmen makine, bizim düşünce örüntümüzden hareketle veriler arasında gezinme, onları doğrulama ve yanlışlama işlevini yerine getirir. Yani öğrenilen veriler tarihsellikleri bakımından deterministtir. İnsan, yapay zekâ sistemi üzerindeki araştırmasına kendi niyetliliğiyle başlayarak yeni bir sorgulama yapar ve belirli eğilimlerini açığa çıkarır. Böylece yapay eğilim, doğal bir güçle etkileşime girer. Yapay zekâyâ içkin eğilimler açığa çıkarak araştırma sorusu hakkındaki düşünce örüntüsü doğrulanır, yanlışlanır ya da düzenlenir. Bu örnek üzerinden determinist bir düzlem içinde olsak bile insanın doğal eğilimlerinin, makinenin yapay eğilimleri ile etkileşimi üzerinden daha önce açığa çıkmamış güçlerin açığa çıkabileceğini temellendirebiliriz.

Kaynakça

- Armstrong, D. (1983). *What Is a Law of Nature?*, Cambridge University Press.
- Armstrong, D. M. (2010). *Sketch for a Systematic Metaphysics*, Oxford, UK: Clarendon Press.
- Austin, C. J. (2014). The Truthmaking Argument Against Dispositionalism. *Ratio*, 28(3), ss. 271–285. doi: 10.1111/rati.12071.
- Baker, L. R. (2004). The Ontology of Artifacts, *Philosophical Explorations*, 7(2), ss. 99–111, doi: 10.1080/13869790410001694462.
- Balaguer, M. (2014). *Free Will*. The MIT Press.
- Bird, A. (2007). *Nature's Metaphysics: Laws and Properties*, Oxford University Press.
- Choi, S. (2009). The Conditional Analysis of Dispositions and the Intrinsic Dispositions Thesis. *Philosophy and Phenomenological Research*, 78(3), ss. 568–590. <http://www.jstor.org/stable/40380440>.

- Cowling, S. (2017). *Abstract Entities*, Routledge.
- de Vries, M. J. (2012). "Philosophy of technology". *Technology Education for Teachers*, Williams, P. J., (ed.), ss. 15–33). Brill Sense.
- Dennett, D. (2015). *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting*. Bradford Books.
- Doğan, M. (2021). Yapay Zekâ ve Özgür İrade: Yapay Özgür İradenin İmkânı. *TRT Akademi*, 6(13), ss. 788-811. <https://doi.org/10.37679/trta.969912>.
- Doğan, M. (2023). Sinemada Yapay Zekâ: Robotlarda Bilinç, Duygular ve Etik. *Kültür ve İletişim*, 26(2). ss. 318-343. doi: 10.18691/kulturveiletisim.1316168.
- Ellis, B. (2000). Causal Laws and Singular Causation. *Philosophy and Phenomenological Research*, 61(2), ss. 329–351. <https://doi.org/10.2307/2653654>.
- Feenberg, A. (1991). *Critical Theory of Technology*, Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, J. M. (1996). A New Compatibilism. *Philosophical Topics*, 24(2), ss. 49–66. <http://www.jstor.org/stable/43154236>.
- Fleetwood, S. (2009) The Ontology of Things, Properties and Powers, *Journal of Critical Realism*,8(2). ss. 343-366, doi: 10.1558/jocr.v8i3.343.
- Fuchs, C. (2015). Anti-semitism, Anti-Marxism, and Technophobia: The fourth volume of Martin Heidegger's Black Notebooks (1942-1948). *tripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, 13, ss. 93-100.
- Giannotti, J. (2024). "Is There a Metaphysically Robust Distinction Between Natural and Artificial Dispositions?", *Artificial Dispositions: Investigating Ethical and Metaphysical Issues*, Bauer, W. A., Marmodoro, A. (ed.), ss. 13-37, Bloomsbury.
- Handfield, T. (2008). Humean Dispositionalism, *Australasian Journal of Philosophy*, 86(1), ss. 113-126, doi: 10.1080/00048400701846608.
- Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology and Other Essays*, çev. W. Lovitt, Garland Publishing, Inc.
- Horkheimer, M. (2012). *Critique of Instrumental Reason*. London: Verso.
- Lewis, D. (1994). Humean Supervenience Debugged. *Mind*, 103(412), ss. 473–490. <http://www.jstor.org/stable/2254396>.
- Lewis, D. (1997). Finkish Dispositions. *The Philosophical Quarterly*, 47(187), ss. 143–158. doi:10.1111/1467-9213.00052.
- Markosian, N. (2014): "A Spatial Approach to Mereology". *Mereology and Location*, Kleinschmidt, S. (ed.), ss. 69-90, Oxford University Press.
- Martin, C. B. (1994). Dispositions and Conditionals. *The Philosophical Quarterly*, 44(174), ss. 1–8. <https://doi.org/10.2307/2220143>.

- Mele, A. (1995). *Autonomous Agents: From Self Control to Autonomy*, Oxford University Press.
- Merricks, T. (2001). *Objects and Persons*, Oxford: Clarendon Press.
- Molnar, G. (2003). *Powers: A Study in Metaphysics*, Oxford: Oxford University Press.
- Mumford, S. "Dispositions", *Routledge Encyclopedia of Philosophy* <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/dispositions/v-1/> (18.01.2024).
- Mumford, S., & Anjum, R. L. (2014). A New Argument Against Compatibilism. *Analysis*, 74(1), ss. 20–25. <http://www.jstor.org/stable/24671186>.
- Rigato, J. (2017). Agent-Causation and supervenience: How you can have one without giving up the other. Guillon, J. (ed.), *Le libre arbitre: Perspectives contemporaines*. Paris : Collège de France. doi :10.4000/books.cdf.4946.
- Thomasson, A. L. (2009). "Artifacts in Metaphysics". *Philosophy of Technology and Engineering Sciences*, Meijers A.W.M. (ed.), ss. 191–212, Elsevier.
- Tugby, M. (2014). Categoricalism, dispositionalism, and the epistemology of properties. *Synthese*, 191(6), ss. 1147–1162. <http://www.jstor.org/stable/24021573>.
- Van Inwagen, P. (1990). *Material Beings*, Ithaca: Cornell University Press.
- Van Inwagen, P. (2014). *Existence: Essays in Ontology*, Cambridge University Press.
- Vihvelin, K. (2013). *Causes, Laws, and Free Will: Why Determinism Doesn't Matter*, Oxford University Press.
- Vihvelin, K. (2016). "Dispositional Compatibilism", *The Routledge Companion to Free Will*, Timpe, K., Griffith, M., Levy, N. (ed.), ss. 52–61, Routledge.
- Waelen, R. (2022). Why AI Ethics Is a Critical Theory. *Philos. Technol.*, 35(9). <https://doi.org/10.1007/s13347-022-00507-5>.
- Weatherston, B. (2015). "Humean Supervenience." *A Companion to David Lewis*, Lower, B., Schaffer, J. (ed.), ss. 101–15. John Wiley & Sons.